Eduskunnan lakivaliokunta

Asia: VNS 10/2021 vp Valtioneuvoston ihmisoikeuspoliittinen selonteko. Vanhusasiavaltuutetun kirjallinen asiantuntijalausunto.

Arvoisa Eduskunnan lakivaliokunta

Vanhusasiavaltuutettu kiittää mahdollisuudesta esittää näkemyksiään Valtioneuvoston ihmisoikeuspoliittisesta selonteosta. Vanhusasiavaltuutettu aloitti virassaan 15.1.2022 ja samalla käynnistyi Suomessa vanhusasiavaltuutetun toiminta. Kiitän Eduskuntaa vanhusasiavaltuuutetun viran perustamisesta ja tätä kautta iäkkäiden oikeuksien ja yhteiskunnallisen aseman vahvistamisesta. Vanhusasiavaltuutetun tehtävänä on iäkkäiden ihmis- ja perusoikeuksien edistäminen ja tarkastelen selontekoa iäkkäiden näkökulmasta.

YK:n toiminta

Kuten selonteossa mainitaan, YK:n ihmisoikeusvaltuutetun toimiston riippumaton iäkkäiden ihmisoikeuksien asiantuntija Claudia Mahlerin vieraili Suomessa vuonna 2021. Hän julkaisee Suomen maaraportin vuoden 2022 syksyllä ja se lienee ensimmäinen toimiston julkaisema maaraportti iäkkäiden ihmisoikeuksien toteutumisesta. On erittäin arvokasta, että Suomen tilannetta arvio asiantunteva ja riippumaton taho. Suomi on yksi maailman nopeimmin ikääntynyt kansakunta ja tämä kehitys jatkuu tulevina vuosikymmeninä. Suomessa hyvän ikääntymisen ja vanhuuden edellytykset ovat kansainvälisesti vertaillen hyvät, vaikka kehittämistä ikäsyrjinnän ja iäkkäiden keskinäisen eriarvoisuuden vähentämisessä on vielä paljon tehtävänä. Iäkkäiden määrä ja suhteellinen osuus kasvaa kaikilla mantereilla ja suuressa osassa maailman maita iäkkäiden ihmisoikeudet toteutuvat kovin vaillinaisesti.

- *Esitän harkittavaksi sitä, että Suomi suuntaisi rahoitusta iäkkäiden erityisasiantuntijan toiminnan tukemiseen YK:n ihmisoikeusvaltuutetun toiminnassa ja edistäisi iäkkäiden henkilöiden ihmisoikeussopimuksen toteutumista YK:ssa.*

Puuttuva itsemääräämislainsäädäntö vanhuspalveluissa ja korona

Koronapandemian vuoksi säädetyt rajoitukset kohdentuivat ensimmäisinä yli 70-vuotiaisiin ja kaikkein kipeimmin ne vaikeuttivat niiden iäkkäiden päivittäistä elämää, jotka tarvitsevat paljon muiden apua ja hoitoa. Omaishoidossa olevien tukipalvelut käytännössä lopetettiin, samoin iäkkäiden kuntoutus, vierailut kiellettiin hoivakodeissa ja jopa saattohoidossa. Elämä sulkeutui paljolti sisätiloihin ja pandemian aikana moni iäkäs kuoli tapaamatta viimeisinä kuukausinaan lainkaan läheisiään. Erityisesti saattohoidon ja hoivakotien kohdalla ongelmana oli itsemääräämiseen liittyvän lainsäädännön puuttuminen. Ilman pandemiaakin hoivakodeissa rajoitetaan joka päivä eri tavoin asukkaiden toimintaa kuten liikkumista sisällä ja ulkona, tuolista nousemista, wc-käyntejä tai ruokailua. Hoivakotien asukkaista lähes kaikilla on etenevä muistisairaus ja sen vuoksi heidän omat mahdollisuutensa edistää oikeuksiensa toteutumista ovat olemattomat. Myös kotihoidossa rajoitetaan asiakkaiden elämää heidän omissa kodeissaan ja myös heistä enemmistöllä on edennyt muistisairaus.

- *Ihmisoikeuksien ja perusoikeuksien toteutumisen kannalta on vakava puute, että sosiaali- ja terveydenhuollosta puuttuu lainsäädäntö, joka edistää itsemääräämisoikeuden toteutumista silloin, kun potilaan tai asiakkaan kyky itsemääräämiseen on pysyvästi heikentynyt. Tämä puute pitäisi korjata ensimmäisenä, kun itsemääräämislainsäädäntöä valmistellaan.*

Vanhuspalveluiden aliresursointi on ikäsyrjinnän yksi ilmenemismuoto

Ikäsyrjintä on yksi yleisimmistä syrjinnän muodoista Suomessa ja myös muualla maailmassa. Sen yksi ilmenemismuoto on vanhuspalveluiden pitkäaikainen liian vähäinen resursointi suhteessa iäkkäiden tarpeisiin. Sen vuoksi iäkkäät joutuvat odottamaan kuukausia palveluiden saantia eivätkä saadut palvelut läheskään aina vastaa heidän tarpeitaan. Liian moni erittäin huonokuntoinen vanhus asuu yksin riittämättömien palveluiden varassa. Tutkijat kutsuvat tätä ilmiötä *hoivaköyhyydeksi. Puutteet palveluissa ovat aiheuttaneet lukuisia muistisairautta sairastavien vanhusten eksymisiä sekä menehtymisiä ennen kuin on jonottamalla saanut hoivapaikan.*

- *Iäkkäiden henkilöiden perusoikeuksien toteutuminen vaatii hoivaköyhyyteen puuttumista eli iäkkäiden sosiaalityön, kotihoidon ja hoiva-asumisen lisäämistä vastaamaan heidän tarpeitaan. Kansallisella tasolla on seurattava, miten pitkään menee ennen kuin iäkkäät saavat palvelutarpeensa kuulluksi, miten pitkään he odottavat palveluihin pääsyä ja mitä tapahtuu odotusaikana.*

Eläkeläisten digitaalisen syrjäytymisen estäminen on julkisen vallan vastuulla

Kuten selonteossa todetaan, moni iäkäs ei käytä digitaalisia palveluita eikä omista älylaitteita, jotka vaaditaan sähköiseen asiointiin. Heidän tilanteensa on käynyt erittäin tukalaksi, kun kasvokkaisia palveluita on karsittu rajusti. Esimerkiksi Helsingissä on enää muutama pankkikonttori, josta voi nostaa käteistä rahaa. Iäkkäät ovat kohdanneet suuria vaikeuksia muun muassa verotoimiston, poliisin, sosiaali- ja terveydenhuollon ja Kansaneläkelaitoksen kanssa asioidessa, jos he eivät käytä digitaalisia palveluita. Sähköisen tunnistamisen vaade on käynyt niin mittavaksi myös julkisissa palveluissa, että se asettaa digitaalisia palveluita käyttämättömät selvästi muita heikompaan asemaan. Vaikeudet hoitaa omia asioitaan kasaantuvat kaikkein iäkkäimpien harteille ja tekevät heistä riippuvaisia muiden avusta. Suurten kaupunkien ulkopuolella iäkkäiden kasvokkaisessa asioinnissa eriarvoisuutta kasvattaa julkisen liikenteen puuttuminen, kun erityisesti iäkkäillä naisilla on muuta aikuisväestöä harvemmin ajokortti ja auto ja lisäksi moni iäkäs on menettänyt ajo-oikeuden.

- *Jotta ne kansalaiset, jotka eivät käytä digipalveluita, pääsevät yhdenvertaisesti oikeuksiinsa, on lainsäädännöllä turvattava heidän yhdenvertainen asemansa palveluissa. Digitaalisesta asioinnista on tullut kansalaisvelvollisuus. Sen vuoksi julkisen vallan on otettava vastuu siitä, että iäkkäillä on mahdollisuus oppia ja ylläpitää digitaalisia taitojaan ja medialukutaitoaan. Syrjäytyminen digitaalisten valmiuksien puuttumisen vuoksi ei ole ohimenevä ilmiö.*

Viimeisiä elinvuosia elävä ei voi pitkään odottaa itseään koskevia päätöksiä

Iäkkäiden oikeusturvan kannalta on ongelmallista se, että valitusten ja kanteluiden käsittely heidän saamistaan palveluista tai siitä, että palveluita ei ole saatu, kestävät kovin kauan heidän näkökulmastaan.

Asiat liittyvät usein vanhuspalveluihin ja jos käsittelyaika on pitkä, saattaa henkilö menehtyä ennen kuin hänen asiansa on käsitelty. Samoin edunvalvontaa koskevien päätösten saaminen kestää usein pitkään ja aiheuttavaa monia kohtuuttomia vaikeuksia iäkkäiden elämään. Digi- ja väestötietovirasto ilmoittaa verkkosivuillaan, että edunvalvonta-asioiden käsittely kestää 6 kuukautta, mutta ruuhkatilanteen vuoksi tällä hetkellä vielä tätäkin kauemmin. Gerontologisessa sosiaalityössä on nähty tilanteita, joissa asiakas on voinut jopa menettää asuntonsa sinä aikana, jolloin päätöstä edunvalvonnasta on odotettu.

- *Iäkkäiden perusoikeuksien toteutumisen kannalta on olennaista, että he saavat itseään koskevat päätökset kohtuullisessa ajassa ottaen huomioon sen, että moni heistä elää viimeisiä elinvuosiaan tai -kuukausiaan. Tarvitsemme lisätietoa siitä, miten kauan valitusten ja kanteluiden sekä edunvalvonnan hakemusten käsittely kestää ja millaisia seurauksia mahdollisista viiveistä on seurannut.*

Kaltoinkohdellut iäkkäät tarvitsevat apua

Iäkkäiden kokema kaltoinkohtelu on monimuotoista ja se on usein jatkunut kauan. Tilanteet ovat usein vaikeita ratkaista ja on vain vähän iäkkäille kaltoinkohtelua kokeneille suunniteltuja palveluja. Taloudellinen kaltoinkohtelu on hyvin moninaista ja sen muotoja ovat muun muassa asiaton puhelin- ja suoramarkkinointi kotiin sekä huijaukset, joiden tavoite on iäkkään henkilön pankkitunnusten saaminen rikolliseen käyttöön. Puhelinmyynnin ja kotiin tapahtuvan suoramarkkinoinnin nykyistä tiukempi säätely on erittäin tarpeellista muun muassa siitä syystä, että moni muistisairautta sairastava asuu yksin.

- *Väkivallan ja muun kaltoinkohtelun vastaisissa toimissa on koottava tietoa iäkkäiden kokemuksista kotona ja palveluiden piirissä. Iäkkäille on levitettävä enemmän tietoa miten voi omilla toimilla estää kaltoinkohtelua ja miten toimia, jos tulee kaltoinkohdelluksi. Paljon muiden apua tarvitsevan iäkkään jättäminen ilman riittävää tukea ja palvelua on heitteillejätön yksi muoto, joka puolestaan on kaltoinkohtelua.*

Vanhana vammautuneet mukaan vammaisten henkilöiden ihmisoikeussopimukseen

Mitä vanhemmaksi ihminen elää sen todennäköisemmin hänellä on päivittäistä elämää vaikeasti haittaavia toimintakyvyn vajeita. He tarvitsevat paitsi kotihoidon palveluja myös apua ja tukea muussa päivittäisessä elämässä, jotta mahdollisimman itsenäinen ja ihmisarvoinen elämä olisi mahdollista. Vammaisten henkilöiden ihmisoikeussopimuksen piiriin tulisi lukea nämä iäkkäät henkilöt ja turvata heille yhdenvertainen oikeus vammaispalvelujen saamiseen.

- *Korkea ikä ei ole ihmis- ja perusoikeuksien kannalta millään tavoin hyväksyttävä peruste evätä iäkkäänä vammautuneen oikeutta vammaispalveluihin kuten tällä hetkellä on käytäntö. Olisi selvitettävä, miten iäkkäiden yhdenvertainen kohtelu suhteessa vammaispalveluihin voitaisiin toteuttaa ja mitkä olisivat sen kokonaishyödyt ja-kustannukset .*

Helsingissä 21.2.2022

Päivi Topo, vanhusasiavaltuutettu

Vanhusasiavaltuuutetun toimisto (puh. 050 543 3848, email paivi.topo@oikeus.fi)